

ХОМИШИН І. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Навчально-науковий інститут права
та психології Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 340.116:316.42

ПРИНЦИП ДОСТУПНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПИТАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗУМІННЯ

У статті розглядаються проблеми правового регулювання у сфері освіти. Особливу увагу зосереджено на принципі доступності освітніх послуг. Визначено, що принцип доступності включає позадискримінаційну рівність права на отримання освітніх послуг, інтелектуальну, економічну, територіальну доступність.

Ключові слова: *освіта, доступність, вища освіта, принцип.*

В статье рассматриваются проблемы правового регулирования в сфере образования. Особое внимание сосредоточено на принципе доступности образовательных услуг. Определено, что принцип доступности включает внедискриминационное равенство права на получение образовательных услуг, интеллектуальную, экономическую, территориальную доступность.

Ключевые слова: *образование, доступность, высшее образование, принцип.*

The article deals with problems of legal regulation in the sphere of education. Particular attention is focused on the principle of availability of educational services. Determined that the principle of accessibility includes equality *pozadyskryminatsiynu* includes the right to receive educational services, intellectual, economic, territorial availability.

Key words: *education, accessibility, higher education principle.*

Вступ. Доступність освіти є основоположним принципом правової політики демократичної держави. Забезпечення рівного доступу до освіти гарантується державою і є пріоритетним напрямом державотворення та правотворення.

Проблема доступності освіти є набагато ґрунтовнішою, ніж визначається в багатьох наукових дослідженнях і нормативних актах. Доступність освіти – це не просто право отримання освітніх послуг, а комплекс правових, організаційних і методологічних заходів щодо реального гарантування доступності освіти.

У зв'язку з інформатизацією освітнього простору та глобалізацією всіх суспільних відносин принцип доступності отримав нове тлумачення. Також у сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що розвиток інформаційних технологій відкриває широкі можливості доступу до освіти, завдяки чому суспільство загалом і освітній процес зокрема починають набувати якісно нових форм. Фактично стає можливим говорити про втрату монополії держави на знання й розвиток освіти та оцінювати інформацію як фактор, що інтегрує соціальні, технологічні, економічні, політичні й культурні механізми [1, с. 10].

Освіта є широкою проблемою, яку розглядають у межах багатьох галузей знань. Проблемами глобалізації освітнього простору та проблем правового регулювання цього питання

займалися такі науковці, як Н. Бортник, Р. Бірюков, Л. Васечко, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Р. Робертсона, Л. С. Шевченко та ін. Проте глобалізація й інформатизація освітнього простору потребує додаткового наукового аналізу. Тому виникає необхідність визначення принципів освіти, серед яких доступність.

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного аналізу принципу доступності освіти.

Результати дослідження. Глобалізоване суспільство вимагає на сьогодні не тільки забезпечення критерію грамотності населення, вимоги інформаційного середовища є набагато вищими. Тому, на нашу думку, доступність освіти можна виокремити за такими чинниками.

Позадискримінаційна рівність права на отримання освітніх послуг, що включає рівну можливість для здобуття вищої освіти незалежно від статі, етнічної належності, віку, раси або соціального стану людини. На загальному на рівні міжнародних і національних стандартів більшою мірою ці питання вирішені. Ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» визнає це право як гарантоване державою незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального й майнового стану, національності, мови, походження, стану здоров'я, ставлення до релігії, наявності судимості, а також від інших обставин. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття вищої освіти, крім випадків, установлених Конституцією та законами України [2].

Актуальним є питання гендерної рівності. Дослідники не знаходять суттєвих відмінностей між жінками й чоловіками-здобувачами наукових ступенів ані за віком, ані за тривалістю періоду підготовки дисертації. Це дає підстави стверджувати, що навіть за нинішніх несприятливих економічних умов ефективність наукової праці жінок не поступається досягненням у цій сфері чоловіків, які опановують цю сферу значно давніше. Серед студентського складу є пропорційна кількість осіб за гендерною ознакою. Така тенденція зумовлена ефективною державною політикою в цій сфері. Україна імплементувала більшість міжнародних стандартів, вагомим у цьому напрямі є приєднання до Конвенції CEDAW (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок), яка набрала чинності 03 вересня 1981 р. й вважається жіночою конституцією. Наступним кроком у просуванні ідеї гендерної рівності як у світовому масштабі, так і на рівні національних суспільств стало проведення саміту тисячоліття ООН, що відбувся 6–8 вересня 2000 р. в Нью-Йорку. Результатом саміту стало підписання головами незалежних пострадянських країн Декларації тисячоліття ООН, де людський розвиток стає стратегічною метою політики будь-якої держави, а сприяння просуванню гендерної рівності є однією з 8 цілей розвитку тисячоліття, яку 189 країн світу визначили як пріоритетну й зобов'язалися досягти до 2015 р. Зазначимо, що «рівність» визнано однією з фундаментальних цінностей міжнародної спільноти в XXI ст., гендерний зміст якої визначається таким: «Має бути гарантована рівність прав і можливостей чоловіків і жінок» [3].

Проблему гендерної рівності в освіті все ж убачаємо в такому:

– значні розбіжності за гендерним критерієм у керівному складі освітніх інституцій. Загалом освіта як професійна діяльність належить до таких соціальних сфер, у яких жінки становлять більшість – 74% загальної кількості працюючих. кількість жінок-педагогів переважає як у закладах дошкільної освіти (повністю жіноча сфера), загальноосвітніх школах, так і у вищих навчальних закладах. Проте у школах і вишах серед керівного складу більшість – чоловіки, так само як і в органах управління освітою. Так, усі ректори державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації – чоловіки. Серед начальників управління освіти жінки становлять 7,4%, серед керівного складу Міністерства освіти і науки України – 23,5%;

– дисонанс за статевим критерієм у науковому науково-педагогічному складі. Знову ж таки, як і в галузі освіти, гендерне співвідношення науковців найвищих рівнів складається не на користь жіноцтва. Так, хоча жінки становлять більше половини випускників вишів, на середину 90-х рр. минулого століття серед кандидатів наук їх було тільки 32%, серед докторів наук – 14%, а серед академіків і членів-кореспондентів НАНУ – лише 4%. Звернемося

хоча б до правової науки. Так, на сьогодні до складу Академії правових наук України входить 47 дійсних членів (академіків), із них тільки 7 жінок [4];

– розбіжності між рівнем освіти й можливістю працевлаштування. Незважаючи на те що правова політика в галузі трудового права здійснила значний прогрес в аспекті гендерної рівності, зокрема прийнято Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [5], «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» [6] тощо, усе ж проблема працевлаштування жінок залишається невирішеною. Роботодавці зацікавлені в найманих працівниках чоловічої статі за умови рівнозначної освіти між чоловіками й жінками. Соціальні труднощі відчувають жінки після відпустки по догляду за дитиною, оскільки фахівець практично втрачає кваліфікацію та є потреба поновлення й набуття нових знань. Тому проблема доступності освіти повинна мати комплексний характер, який би включав усі рівні від дошкільної освіти до освіти протягом життя.

Критичнішою є ситуація у сфері дискримінації за станом здоров'я. Діти з особливими потребами на сьогодні в Україні позбавлені можливості доступу до належного рівня освіти. Рекомендації парламентських слухань на тему «Правове забезпечення реформи освіти в Україні» від 16 березня 2016 р. визначають однією із суттєвих проблем те, що «інклюзія не розглядається як загальний принцип, що визначає всі стратегії та практики у сфері освіти» [7]. У Цілях розвитку тисячоліття (Millennium Development Goals), прийнятих Організацією Об'єднаних Націй на період з 2000 по 2015 рік, визначено такі пріоритетні напрями, як боротьба з бідністю, голодом, неграмотністю й дискримінацією жінок. Важливо відзначити, що відсоток людей, які живуть поза межею бідності, становить серед інвалідів 82% [8, с. 67]. Причина банально проста: вони не мають доступу до необхідної освіти.

Доступність для людей з особливими потребами не передбачає тільки технічної можливості доступу до навчальних приміщень. Доступність включає можливість отримання освітніх послуг за зручною індивідуальною системою, залежно від обраного режиму в загальних освітніх закладах. Проблеми інклюзивності освіти донедавна не були предметом правового регулювання. Сьогодні право шкільної інклюзивної освіти широко дискутується, проте інклюзивність вищої освіти ще не стало предметом наукових дискусій.

Інтелектуальна доступність вищої освіти означає можливості й здібності до засвоєння певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до освітніх програм і стандартів вищої освіти основною масою населення. Вища освіта не може бути виключно елітарною. Більшість випускників загальноосвітніх закладів мають мати такий рівень знань, щоб могли стати абітурієнтами вищих освітніх інституцій за умови власного бажання продовжувати освіту.

До інтелектуальної доступності зараховуємо також інформаційну освіченість. Конкурентоспроможність кожної людини в соціально адаптативному вимірі залежить від рівня її інформаційно-комунікаційної освіченості. Особливу роль інформаційна культура відіграє у сфері особистісної професійної самореалізації. Навички самовдосконалення, як відомо, набуваються протягом освітньої та самоосвітньої діяльності, розвиненість системи якої залежить від державних, корпоративних і громадських зусиль, що спрямовані на розвиток загальної інформаційної культури. Інформаційна освіта перетворюється на один із ключових засобів адаптації людини до сучасних цивілізаційних вимог. Причому постійне самовдосконалення у сфері застосування інформаційно-комунікаційних технологій стає головною умовою професійної й особистісної соціалізації [9, с. 197].

Територіальна доступність освіти пов'язана із задоволенням потреб регіонального ринку праці у відповідних фахівцях і наближенням місця навчання здобувачів вищої освіти до їх місця проживання, тобто наявністю достатньої та розгалуженої мережі навчальних (освітніх) закладів, у яких можуть здобувати освіту різні категорії населення відповідно до їхніх освітніх потреб, здібностей тощо.

Економічна доступність вищої освіти передбачає, що розмір фінансових витрат домогосподарств на придбання послуг вищої освіти є необтяжливим для них, не ставить під

загрозу й не підриває задоволення інших першочергових потреб [10, с. 96]. Економічна доступність включає прямі витрати – оплата навчання, й альтернативні – утримання особи під час навчання, забезпечення житлом і засобами навчання. На рівень фінансової доступності впливає багато факторів, зокрема економічний стан розвитку країни, що виявляється у величині ВВП на душу населення, наявність і розвиненість певних податкових пільг, грантів і субсидій на навчання, наявність державних гарантій щодо обов'язковості й безоплатності здобуття освіти або певних освітніх рівнів і кількість місць у навчальних закладах (розгалуженість мережі навчальних закладів і собівартість навчання [11, с. 118]).

Глобалізоване суспільство здійснює вплив на всі освітні явища, і принцип доступності вищої освіти також трансформується. Якщо в минулому столітті домінували твердження, що інформація є найбільш демократичним джерелом влади, а за умови ще й загального доступу до освіти в членів суспільства з'являються й рівні шанси та відносна рівність у соціальному становищі в суспільстві незалежно від наявності первинного капіталу. Але не було усвідомлено, що загальна доступність інформації не є синонімом володіння нею [12, с. 96]. Широка мережа освітніх закладів, вибір освітніх напрямів ще не забезпечують можливості доступу до якісної освіти, а тільки така є основою розвитку особистості й суспільства, забезпечує конкурентоспроможність працівника на ринку праці.

Указана проблема має міжнародне значення. Різне збільшення кількості осіб, котрі отримали вищу освіту, особливо в країнах Заходу та Японії (з 10–15 до 60–80% за останні 50–60 років), супроводжувалось суттєвою диференціацією в якості цієї вищої освіти. В Україні 80 відсотків молоді мають вищу освіту, але є неконкурентоспроможними, багато працює не за спеціальністю. На зміну формальній нерівності в доступі до повної середньої та вищої освіти прийшла більш тонка і гнучка фактична нерівність у якості освіти й обсязі реального інтелектуального капіталу. Усі механізми селекції спрямовані на відбір в елітарні університети найбільш підготовлених молодих людей. Практично ніде критерієм не слугує знатність чи багатство сім'ї абітурієнта. Однак сам ступінь підготовленості молоді все більш диференціюється за формально рівних показників років навчання й, зокрема, показників успішності занять у школах.

Вища освіта стратифікувалася, тобто у випускників елітарних освітніх інституцій є значні переваги, попри формальну рівність можливостей. Також елітарні загальноосвітні заклади порівняно із загальностатистичними забезпечують вищий рівень знань, що тягне за собою можливість ширшого вибору освіти у вищій школі. Спеціалізовані школи, ліцеї, коледжі націлені на розкриття індивідуальних здібностей учня, їх розвиток, мають технічну, організаційну та фінансову можливість надавати знання якіснішого рівня. Тому «сучасна освіта швидше камуфлює реальну нерівність, ніж служить «ліфтом» для вирівнювання позицій. Формуються ілюзії, що на зміну соціальних причин розподілу влади і привілеїв приходять (підміняють їх) «природні» причини, пов'язані з індивідуальними природними здібностями людей. Поповнення правлячого класу з кращих представників усіх прошарків суспільства, теоретично, здавалося б, не становить проблеми в найбільш відкритій системі, насправді ніколи не було реалізовано, так як панівні класи зазвичай прагнуть зберігати максимальний контроль над соціальними благами, висуваючи бар'єри законів і звичаїв для скорочення можливостей просування вихідцям з низів» [12, с. 98].

Звичайно, можна опонувати вище цитовану позицію В. Баранівського у світлі того, що існує соціальна селекція, за якої обдаровані й добре освічені люди реально отримують переваги в соціальному просуванні. Проте це швидше виняток, ніж загальні правила. Загалом усе ж погодимося з позицією науковця.

Висновки. Принцип доступності освіти як один із визначальних критеріїв сучасного освітнього простору визнаний міжнародним і національним законодавством. Глобалізаційний та інформаційний чинники здійснюють вплив на розуміння доступності освіти, яку на сьогодні потрібно розуміти як комплексну характеристику, що включає позадискримінаційну рівність права на отримання освітніх послуг, інтелектуальну, економічну, територіальну доступність.

Правова політика потребує вдосконалення в таких аспектах:

- забезпечення гендерної рівності у сфері освіти;
- удосконалення правового регулювання інклюзивної освіти у вищій школі;
- підвищення рівня якості випускників загальноосвітніх закладів;
- інформаційна грамотність отримувачів освітніх послуг;
- підвищення рівня фінансового забезпечення населення, державні гранди та програми для обдарованих дітей;
- територіальна доступність освітніх закладів, можливість реалізації права на якісну освіту жителів віддалених місцевостей і сільських мешканців.

Список використаних джерел:

1. Пінчук Є.А. Модернізація української системи освіти як теоретико-філософська і практична проблема : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.10 / Є.А. Пінчук ; Ін-т вищ. освіти НАПН України. – К., 2010. – 25 с.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
3. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций (принята Резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 08.09.2000) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/tu/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.
4. Дійсні члени (академіки) Національної академії правових наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aprnu.kharkiv.org/academics.html>.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
6. Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу : Закон України від 12.11.2015 № 785-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 49–50. – Ст. 467.
7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Правове забезпечення реформи освіти в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 16.03.2016 № 1031-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1031-19>.
8. Пащенко О.В. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу : [навчально-методичний посібник] / О.В. Пащенко, І.А. Гриценко, Н.З. Софій. – К. : Арт Економі, 2012. – 184 с.
9. Кивлюк О.П. Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти / О.П. Кивлюк // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 57. – С. 192–200.
10. Шевченко Л.С. Доступність вищої освіти в контексті імплементації закону України «Про вищу освіту» / Л.С. Шевченко // Економічна теорія та право. – 2015. – № 4. – С. 88–97.
11. Лукіна Т.О. Доступність освіти як показник результативності державного управління освітою в Україні / Т.О. Лукіна // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 3. – С. 114–120.
12. Баранівський В. Доступ до вищої освіти в контексті стратифікаційних змін у країнах Заходу / В. Баранівський // Вища освіта України. – 2013. – № 4. – С. 94–106.

